

CREIXEMENT ECONÒMIC I MOVIMENT DE RENDES. ELS DOTS DE L'ALT EMPORDÀ I DE LA SELVA DURANT LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX¹

ROSA CONGOST I COLOMER

*Institut de Llengua i Cultura Catalanes
Universitat de Girona*

L'exercici que proposo només té sentit si aconseguixo emmarcar-lo en el context d'un conjunt de preocupacions de caràcter teòric, alimentades per les lectures de molts treballs d'història, que m'han portat a qüestionar la forma habitual –al meu parer, excessivament abstracta– de considerar el creixement econòmic. Aquest exercici porta també implícita la reivindicació d'estudis d'història regional (i la subsegüent necessitat de definir els marcs geogràfics adequats per a realitzar-los). La defensa de la història regional no és la simple defensa d'un punt intermedi entre la història local i la història nacional. És la defensa d'una metodologia que, basada en l'*anàlisi de casos particulars*, avisa dels perills del teoricisme que sovint acompanya les *generalitzacions* fàcils. El que intento en aquesta ocasió és una aproximació a la noció abstracta de *creixement* a partir de l'estudi –basat en fonts indirectes– del *moviment de les rendes* de la població en un marc geogràfic i històric concret². Fa temps que treballo amb les dades del registre d'hipoteques de l'antic corregiment de Girona, que han convertit aquesta regió en el meu laboratori de reflexió teòrica³. Ja he exposat en altres llocs els avantatges dels llibres del registre, que reuneixen un impressionant banc de dades – de fet, d'escriptures notariales – per al període 1768-1862. Aquest exercici, que consistirà bàsicament en l'anàlisi de capítols matrimo-

1 Aquest treball s'emmarca dins el projecte col·lectiu "Drets de propietat i condicions del treball agrari i no-agrari a la regió de Girona (ss.XII-XX)", que estem portant a terme un grup d'investigadors de la Secció J.Vicens Vives de l'Institut i que ha estat subvencional per la DGICYT. Agraeixo a l'Enric Saguer el seu ajut en el tractament informàtic i en la confecció dels gràfics i a David Comas l'haver-nos facilitat la base cartogràfica informatitzada.

2. De fet, amb aquest enunciat, no faig sinó seguir unes velles indicacions de Pierre Vilar. P.Vilar, *Crecimiento económico y análisis histórico* dins *Crecimiento y desarrollo*, Barcelona, 1974, p.79.

3 La regió de Girona, tal com la vaig definir en R. Congost, *Els propietaris i els altres*, Vic, 1990, comprèn les actuals comarques de l'Alt Empordà, Baix Empordà, el Gironès i la Selva. Vaig defensar el seu caràcter homogeni i, per tant, la seva conceptualització com a *regió* a partir de les relacions de classe (els contractes d'arrendament o d'establiment de terres sovint no havien estat signats per propietaris de la mateixa comarca, però rarament per propietaris no residents a la regió) i a partir de les aliances matrimonials de les famílies riques de la zona. Molt pocs nuvis o núvies de la regió emparentaven amb famílies forasteres. Pel que fa a les aliances matrimonials del conjunt de la població, que és del que es preocuparà aquest exercici, les aliances intercomarcals són més rares i penso que és lícit agafar cada comarca com a unitat d'anàlisi. Cal dir també que, atenent aquest criteri, el grau d'endogeneïtat és més alt a l'Alt Empordà (més d'un 90% dels capítols signats per algun nuvi/a de l'Alt Empordà) que a la Selva (amb poc més del 80%).

nials, hauria estat difícil d'emprendre –i d'imaginar– sense l'existència d'aquesta font⁴.

REFERÈNCIES A UN PROBLEMA HISTORIOGRÀFIC

Entorn del tema del creixement econòmic –i/o empobriment– en l'etapa final de l'antic règim espanyol han estat formulades hipòtesis molt suggeridores que el relacionen amb les actituds humanes envers els canvis polítics. Reconec que, a l'hora d'emprendre aquest exercici sobre l'Alt Empordà i la Selva, dues comarques de diferent color polític, m'he inspirat en la hipòtesi formulada per Josep Fontana sobre el fet que el carlisme no es desenvolupés tant a les zones pobres com a les zones que estaven experimentant un procés d'empobriment⁵. En el fons del meu estudi hi ha, doncs i també, l'aspiració d'arribar a explicar –algun dia– perquè en algunes àrees es respirava –sembla que de manera gairebé unànime– un aire favorable als canvis polítics revolucionaris de la primera meitat del segle XIX, i en d'altres àrees l'ambient i el clima hi eren majoritàriament contraris.

Parteixo també d'una altra realitat intel·lectual. En el discurs historiogràfic espanyol es troba força generalitzada la idea d'una crisi empobridora dels camperols durant la primera meitat del segle XIX. Aquest n'és l'esquema bàsic: La baixa dels preus agrícoles i la falta de competitivitat dels productes espanyols en el mercat internacional haurien produït una situació insostenible entre els camperols que, d'altra banda, haurien vist augmentar el volum d'impostos; aquests impostos, cobrats en diner comptant, augmentaven el grau de comercialització forçada de la majoria de camperols, els quals, forçats a vendre en un mercat poc favorable, veurien considerablement agreujada la seva situació econòmica. Aquesta crisi ha estat relacionada de diverses maneres amb la situació política. D'una banda, el descontentament entre els camperols hauria provocat el fet que molts d'ells s'alineessin a les files carlines; d'altra banda, les mesures liberals haurien facilitat l'expropiació de molts pagesos pobres i, en conseqüència, l'avançament de les relacions capitalistes en el camp. Evidentment, si s'accepten aquestes premisses, la tesi de la crisi agrària com a crisi social surt doblement reforçada⁶.

4 R. Congost, *Una font poc utilitzada: el registre d'hipoteques*, "Estudis d'història agrària", 8 (1990) pp.201-234. Marina López havia escrit sobre la font molt abans. M.López, *Una nueva fuente para la historia de Barcelona: el Registro de hipotecas*, "Estudios históricos y documentos de los Archivos de Protocolos", IV (1974), pp.345-363.

5 L'última vegada que Josep Fontana ha exposat aquesta idea ha estat, em sembla, a J. Fontana, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització*, Barcelona, 1988, p.272: "És per això que em sembla que la geografia del carlisme català és molt menys la de la pobresa que la de l'empobriment: l'arrelament del carlisme s'ha donat especialment on hi havia hagut un cert grau d'adaptació a unes primeres formes de comercialització i desenvolupament capitalista, que han estat destruïdes pels canvis que han tingut lloc en el primer terç del segle XIX". Fontana insisteix que no pretén "demostrar, sinó solament oferir motius de reflexió".

6 Crec que és l'esquema dominant en la historiografia espanyola. Fontana el segueix en el llibre abans citat i també a J. Fontana, *La crisis agraria a comienzos del siglo XIX y sus repercusiones en España* dins A. Garcia Sanz i R. Garrabou, edd., *Historia agraria de la España contemporánea*, Vol.I., Barcelona, 1985, pp.103-128. Voldria remarcar que en aquest article, de cita obligada en tot treball sobre la primera meitat del segle XIX, Fontana critica precisament els perills de caure en generalitzacions a l'hora d'interpretar el moviment de preus i aposta per la hipòtesi que, a diferència d'altres zones europees, a Espanya la davallada de preus tindria un impacte negatiu sobre una agricultura poc competitiva. És possible, que aquesta hipòtesi sigui vàlida per a la major part de l'estat espanyol. No crec que sigui imputable a Josep Fontana, en tot cas, que la majoria de les investigacions d'història agrària realitzades en les últimes dècades no hagin contemplat la hipòtesi d'un creixement econòmic.

Jo mateixa, en les meves investigacions sobre la regió de Girona, havia trobat elements que em semblava que reforçaven la idea de la *crisi camperola*. En els anys de davallada dels preus que seguiren a la guerra del francès, la renda de la terra exigida pels propietaris havia tendit a augmentar. Ho havia pogut comprovar en centenars de contractes d'establiments de petites parcel·les dels quals eren protagonistes precisament els treballadors i els menestrals, és a dir, el sector més humil del camp gironí. Malgrat que l'anàlisi de l'alt nombre d'establiments concedits entre 1768 i 1862 —més de trenta mil contractes en una regió que havia passat d'uns cent mil habitants a uns dos-cents mil— deixava ben clar que, en conjunt, el grup social dels "treballadors" havia "accedit" a un notable nombre de vessanes, que abans "havien controlat" els grups més poderosos, no vaig contemplar mai la possibilitat d'un "enriquiment" d'aquell grup social⁷. El progressiu augment de la renda exigida en aquells contractes durant la primera meitat del segle XIX reflectia, als meus ulls, l'augment de la pressió sobre els petits camperols en uns moments difícils, i l'empobriment d'aquest grup social em semblava indiscutible; sense tenir en compte —o sense tenir prou en compte— que el càracter perpetu de l'emfiteusi no permetia, de fet, la reactualització de les rendes, i que la constatació d'un augment de la renda en els "nous" establiments podria també indicar i remarcar la possibilitat d'unes "rendes diferencials" importants en mans dels treballadors protagonistes dels "vells" establiments⁸. Ara m'adono que havia acceptat com a indiscutibles algunes hipòtesis no demostrades històricament per a la regió de Girona.

Jo diria que són hipòtesis que han estat també incloses i assumides en la majoria dels estudis regionals d'història agrària que, com en el cas de la meua investigació sobre la regió de Girona, han acceptat sense cap reticència la idea de *la crisi*. El problema és que no hàgim vist ni tan sols la necessitat d'analitzar les condicions socials i econòmiques de l'època. Era imprescindible de fer-ho si no volíem caure en el miratge d'utilitzar *la crisi* com a element explicatiu d'unes condicions econòmiques dures i especialment difícils quan és l'estudi de les condicions econòmiques allò que hauria de permetre parlar o no de crisi. La idea de la crisi —és a dir, de no-creixement econòmic— no pot basar-se en la hipòtesi prèvia del no-creixement econòmic. Però aquest exercici no vol ser un exercici sobre el discurs historiogràfic, sinó sobre l'anàlisi històrica. Dit d'una altra manera, no es vol preocupar del tema de la "crisi agrària" espanyola de la primera meitat del segle XIX, sinó de les formes d'anàlisi i diagnòstic del fenomen del creixement econòmic en les societats històriques.

CREIXEMENT ECONÒMIC I MOVIMENT DE RENDES

Crec que la investigació històrica sobre les condicions econòmiques de la població durant el segle XIX ha estat condicionada per la vigència d'un *model de desenvolupa-*

7 L'anàlisi dels més de 30.000 establiments emfiteutics concedits a la regió de Girona es troba en el capítol "La fam de terra" de R. Congost, *Els propietaris i els altres*, Vic, 1990.

8 Per exemple, els establiments de terra erma passaren de representar un valor (capitalitzat el cens) de 55,72 lliures per vessana el quinquenni 1815-1819 a 61,84 lliures el quinquenni 1820-1824 i 67,74 lliures el quinquenni 1825-1829. En canvi, per exemple, els establiments de terra erma del quinquenni 1775-1779 havien representat un valor de 20,46 ll. per vessana i els del quinquenni 1800-1804, de 38,66 lliures. Si tenim en compte, a més, que una bona part d'aquest valor dels establiments "vells" s'havia satisfet en el moment de l'establiment en concepte d'entrada i que l'antiga terra erma havia passat, gràcies al treball dels emfiteutes, a terra "productiva", l'existència de "rendes diferencials" encara es fa més evident. Quan estava acabant la redacció d'aquest article Josep Colomé i Francesc Valls em van fer arribar un treball encara inèdit titulat *La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió* on comproven, per a les comarques de l'Anoia i de l'Alt Penedès, un fenomen semblant, ja que detecten, a partir de la dècada dels vint, un creixement no només de les rabasses concedides sinó també de les parts de fruits exigides.

ment històric que portava a buscar els signes de creixement econòmic a la segona meitat del segle, quan els mecanismes de *la revolució liberal* ja s'havien posat en marxa. El creixement que es buscava en aquesta segona meitat del segle era un creixement de signe capitalista que, previsiblement, havia anat acompanyat d'un empitjorament de les condicions de vida de les classes treballadores. El model de desenvolupament històric espanyol doncs, insistia en les difícils condicions de les classes treballadores durant tot el segle passat, abans i després de la revolució liberal. El creixement econòmic de la segona meitat del segle XIX seria, en tot cas, un *creixement de les rendes del conjunt de la població "a llarg termini"*. El pes d'aquest model explica, en part, l'absència significativa d'estudis d'història que es plantegin com a central el tema de la distribució de la renda entre els diferents grups socials al llarg del segle XIX. D'altra banda, penso que una excessiva ideologització del marxisme deu haver influït en el rebuig inconscient de qualsevol hipòtesi que contemplés l'"enriquiment" dels sectors populars a l'era de la proletarització.

Aquest exercici no pretén ser un estudi dels *factors* del creixement econòmic sinó que tan sols vol detectar alguns *signes* que poguessin ésser percebuts com a tals pels contemporanis en una àrea concreta⁹. Utilitzo expressament el concepte de *creixement econòmic*. No fer-ho seria negar la importància dels estudis sobre *moviments i distribucions de rendes*. M'explico. La idea que el fenomen de creixement pot anar acompanyat d'un *empitjorament* de la distribució de les rendes es troba tan assumida en els medis acadèmics que els historiadors ens trobem mancats d'un concepte que pugui definir alhora creixement de la producció i millor distribució de la riquesa. El fet és que hem acabat assimilant *creixement econòmic* al simple augment de la producció per càpita. Però, quina altra paraula podria servir per a definir un *moviment positiu de les rendes* d'una població?

La idea del creixement econòmic es troba encara més perversida en els estudis d'història agrària. En mancar dades sobre l'evolució de la producció, sovint els historiadors optem per prendre com a indicador del fenomen el moviment de preus –i significativament– el moviment del preu del blat. El tema no és pas irrellevant, ja que és en el marc de la crisi, o en el marc de l'expansió econòmica, que treballem moltes de les nostres hipòtesis de desenvolupament històric. En el context de les societats agràries, però, la contemplació dels preus del blat com a indicadors de conjuntures globals –positives o negatives– presenta molts problemes afegits de difícil resolució teòrica que no comentarem aquí. Només diré que és una llàstima que la línia dels estudis iniciats per Labrousse, que relacionaven el moviment dels preus agraris amb el moviment dels ingressos dels diferents grups socials, no hagi tingut gaires continuadors¹⁰.

9 Considero obligat tornar a citar el treball de Vilar. La distinció entre l'estudi dels "signes" i l'estudi dels "factors" de qualsevol fenomen històric objecte d'estudi és seva. D'altra banda Vilar reclama l'estudi dels signes del "moviment de les rendes", com a forma d'interessar-se pel "creixement econòmic", no en abstracte, sinó per la "consciència" que n'adquireixen els contemporanis. P. Vilar, *Crecimiento económico y análisis histórico*, dins *Crecimiento y desarrollo*, Barcelona, 1974.

10 Les dues obres claus d'Ernest Labrousse serveixen de referència. El 1933 Ernest Labrousse va publicar *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*, on, com el seu títol indica, intenta apropar-se al tema dels preus agraris i dels ingressos des d'una perspectiva plural, tenint en compte les diverses relacions possibles dels grups socials amb els productes del mercat i amb el mercat de treball. El 1944 publicà *La crise de l'économie française à la fin de l'ancien régime et au début de la révolution* on s'interessa específicament pel fenomen històric -sense menysprear-ne els aspectes polítics- de les crisis agràries, partint també del caràcter plural de la societat. Pierre Vilar s'ha confessat sempre deixeble de Labrousse. Una versió resumida en espanyol de les dues obres citades (recentment reeditades en francès) es pot trobar a E. Labrousse, *Fluctuaciones económicas e historia social*, Madrid, 1973.

PRESENTACIÓ DE LA FONT: ELS DOTS DE LES FAMÍLIES

Com podem portar a terme l'anàlisi del *moviment de rendes* que reclamen Labrousse i Vilar en una època en què la població assalariada no viu dels salaris? Segurament no hi ha una mesura única en el si d'una regió; i ben segur que les característiques de cada regió obliguen a pensar el problema de forma particular. La mesura que proposo pot sorprendre, però espero que quedi plenament justificada al llarg de l'exercici. En el marc de la regió de Girona, penso que es pot utilitzar com a índex de *situació econòmica*, susceptible de millorar o d'empitjorar, els dots que les famílies pagaven —o es comprometien a pagar— en el moment de formalitzar els capítols matrimonials de les seves filles. Aquesta font presenta alguns avantatges clars.

1. És una font que permet observar —en una regió on els diferents sectors de la societat rural acudien al notari a formalitzar els contractes matrimonials— una societat de manera global, és a dir, una *societat diferenciada*.

2. Es tracta d'una font que permet contemplar les *economies familiars* com a tals, és a dir, com a economies integrades per diferents membres —homes, dones i nens—, i a les quals molt sovint els nuvis i les núvies han aportat ingressos durant la seva etapa de solteria.

3. Es tracta d'una font quantificable, ja que la majoria de les vegades el dot consisteix en una suma de diners; però més fiable que d'altres fonts també monetàries— com les contribucions o qualsevol altre tipus de font de caràcter impositiu (delmes, censos, etc.). En aquesta ocasió la família no té cap interès a pagar una suma inferior a les seves possibilitats; ben al contrari, cal pensar que sovint el cap de família “calculava” amb un cert rigor quina suma podia comprometre's a pagar. Rarament el pagament es realitzava l'any dels capítols; el més habitual era distribuir el dot en un determinat nombre —que podia variar molt— de quotes anuals. La suma compromesa en un capítol indicava, doncs, la *capacitat —o les expectatives— d'estalvi* d'una família. Estalvi acumulat o acumulable amb aquesta finalitat, potser a base de sacrificis que desconeixem, potser a base d'una minva de la natalitat o d'un retardament de l'edat de matrimoni encara no estudiats¹¹, però que es revela possible i que revela unes expectatives dels qui signaven els capítols.

4. En quart lloc, és una font que dóna *agilitat* a l'anàlisi de les societats. Els historiadors treballem sobre grups socials, evidentment, però tendim a veure els grups, les classes, els oficis, d'una forma tancada. Tendim a suposar que els membres d'un grup, o els artesans d'un mateix ofici, evolucionen d'una mateixa manera, quan no hi ha cap raó per pensar que tots els pagesos, o tots els jornalers, tots els sastres o tots els sabaters haguessin de conèixer les mateixes vicissituds.

5. És una font *important* perquè fa referència a un aspecte que *importava*, i molt, als contemporanis. Tenim raons per pensar que el tema dels dots obsessionava els avantpassats. Per a les dones, no cal dir-ho, un bon dot obria possibilitats d'ascensió social. Per als pares de família, dotar bé les filles era proclamar, davant de tots els veïns, una bona trajectòria.

11 En l'estudi de J. Benavente, *La minva de la fecunditat a Catalunya*, dins *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània. S.XIX. Població i agricultura*, Barcelona, 1990, pp.63-119, la regió de Girona s'inclou entre les que més clarament haurien conegut la “primera minva de la fecunditat”. Però en considerar Benavente que aquesta primera fase de “minva de la fecunditat” s'hauria iniciat en la dècada dels anys trenta, no afectaria encara la dinàmica de les famílies objecte del nostre estudi. Hem de dir que malauradament els capítols no donen notícies sobre l'edat dels nuvis, la qual —igualmente com les dades referents al nombre de fills— s'hauria de descobrir a partir de l'estudi dels arxius parroquials.

En resum, penso que és una font que permet aproximar-nos al tema del *moviment de les rendes* en un primer *estadi d'observació* del fenomen. En aquest estadi, en què seran especialment significatives les diferències comarcals, resultarà sempre més suggeridora l'observació d'un moviment de dots positiu que no pas la d'un moviment negatiu. Només la constatació de canvis importants en les condicions del mercat matrimonial –una disminució del nombre d'aspirants a marits, per exemple–, podria fer compatible la generalització d'una tendència a l'augment de dots amb “la crisi”. Només la verificació d'aquesta pràctica suïcida –que hauria conduït a la ruïna el conjunt de famílies, riques i pobres de la regió– podria qüestionar del tot la consideració d'un *moviment positiu de dots com a moviment positiu de les rendes familiars*. Més arriscat seria pronunciar-se per una millora del nivell de vida o un augment de *benestar*. No sabem els *sacrificis* que podien acompanyar un moviment positiu de dots. No sabem tampoc si una *manera de viure més cara* –impossible de seguir mitjançant la simple observació de la sèrie dels preus de blat– podria ser la principal raó del moviment. Cal dir, en tot cas, que aquests interrogants no podran ser resolts aquí.

Encara un últim comentari. No és pas la primera vegada que treballo amb la font dels capítols matrimonials. A *Els propietaris i els altres* vaig considerar els dots elevats un “signe de classe”. Vaig insistir en dos punts. D'una banda, l'estudi dels capítols matrimonials amb els dots més elevats –superiors a les 1000 lliures– m'havia reafirmat en la idea de l'homogeneïtat de la regió de Girona, ja que molt pocs nuvis o núvies de la regió enllaçaven amb famílies foranes. De l'altra, havia percebut la tendència a l'augment dels valors atorgats per moltes de les famílies més riques de la regió¹².

L'exercici que avui proposo no pot ignorar aquells resultats, però els obre a un interrogant nou. Si les famílies més riques havien doblat i de vegades triplicat el seus dots, què havia passat en el conjunt de la població? Què havia passat en el conjunt de les famílies dels treballadors? L'anàlisi de l'evolució dels dots del conjunt de la societat ha de permetre percebre, no només el signe del *moviment de les rendes*, sinó també el de la seva *distribució*. Podrem observar si s'incrementaven les diferències entre els dots superiors i els dots inferiors al llarg del període. He de confessar que aquesta era la meua primera hipòtesi de treball. Si, en canvi, un percentatge elevat de famílies “pobres” aconseguia també multiplicar el valor dels seus dots, fins i tot per sobre dels grups “superiors”, això podria indicar la generació de formes d'acumulació i estalvi de rendes que anaven molt més enllà del que permet entreveure el simple joc de preus, salaris, i contribucions i del que tendeixen a contemplar els estudis convencionals sobre el *creixement econòmic*.

FIABILITAT DE LA MOSTRA TREBALLADA

Es tractava de trobar una mostra que realment fos representativa d'aquesta evolució i d'aquesta distribució. El buidatge dels capítols matrimonials inscrits en el registre d'hipoteques va superar totes les previsions. Vaig decidir emprendre el buidatge d'alguns anys concrets. La tria dels anys, i dels períodes, va ser condicionada per les limitacions de la font.

1. El primer període havia de correspondre als anys 1769-74 perquè es tracta dels únics anys en què el registre d'hipoteques del corregiment de Girona es trobava unificat i centralitzat a la ciutat de Girona. De fet, vaig optar per buidar l'any que m'oferia una

¹² Entre aquestes famílies, com entre els majors contribuents del segle XIX, n'hi havia moltes més de l'Alt Empordà que no pas de la Selva. R.Congost, *Els propietaris i els altres*, Vic, 1990, pp. Les famílies més riques de la Selva van ser estudiades amb detall a *Notes de societat. La Selva (1768-1862)*, Santa Coloma de Farners, 1992.

mostra més àmplia per a cada comarca. Vaig prendre el 1769 per a l'Alt Empordà i el 1773 per a la Selva. He de dir que el resultat de l'exercici no hagués variat si hagués pres el mateix any per a ambdues comarques.

2. El segon període havia de situar-se forçosament a començament del segle XIX, perquè els llibres de l'ofici d'hipoteques de Figueres —creat el 1774— anteriors al 1806, han desaparegut. Vaig situar en aquesta data, el 1806, el nostre segon any d'estudi.

3. Vaig projectar endavant els trenta-set anys que separen 1769 i 1806 i l'any 1843 em va semblar un bon any per a un nou buidatge. Mancava molt poc temps perquè la reforma del registre d'hipoteques de 1845 limités el tipus d'informació registrada. El 1843 seria, doncs, l'últim any considerat.

Aquests van ser els 3 moments —i els tres períodes— considerats en una primera fase del treball. Els resultats em van convèncer de la necessitat d'analitzar també els períodes intermedis. El fet de la guerra del francès i el tema de la davallada dels preus em van portar a l'estudi de l'any 1819 i, més endavant, per a la comarca de l'Alt Empordà, el 1831. Per a aquest últim any el recent creat ofici d'hipoteques de Santa Coloma de Farners reunia molt poca informació.

La tria de les comarques de l'Alt Empordà i la Selva va ser feta "a posteriori". Es tractava, amb força diferència, de les dues comarques més ben representades en el període 1768-1774, i també el 1843. De fet, la representació de l'Alt Empordà s'anirà mantenint al llarg dels diferents anys, cosa que encara farà més fiables els resultats d'aquesta comarca, que avança ja que seran els més espectaculars. D'altra banda, en el conjunt de la regió de Girona, les dues comarques representen, tant els anys 1769-1773 com el 1843, pel que fa a la distribució dels dots, els dos casos extrems, si bé les condicions s'inverteixen al llarg del període. La Selva és la comarca amb una distribució de dots més favorable el 1769 i menys favorable el 1843. L'Alt Empordà, en canvi, partirà de la situació més desfavorable per passar a la posició més envejable. Les altres dues comarques de la regió, el Baix Empordà i el Gironès, restaran sempre en una posició intermèdia.

Es pot veure, a continuació, el nombre de capítols matrimonials, per a cada any estudiat, en els quals la núvia residia a la comarca. Cal dir que més del 90% de les núvies de l'Alt Empordà, i més del 80% de les núvies de la Selva, es casaven amb nuvis de la mateixa comarca. És molt clar que la representativitat no sempre és la mateixa, però quan es registren pocs casos no es tracta necessàriament, com seria fàcil de pensar, de capítols amb dots elevats. És per això (pel seu caràcter de "mostra") que he decidit analitzar també les dades de la Selva de 1806 i 1819. Queda clar, tanmateix, que els períodes inicial i final són els que permeten una anàlisi global més fiable.

La Selva:	1773:	134 casos	1806:	70 casos
	1819:	58 casos	1843:	141 casos
Alt Empordà:	1769:	216 casos	1806:	256 casos
	1819:	264 casos	1843:	330 casos

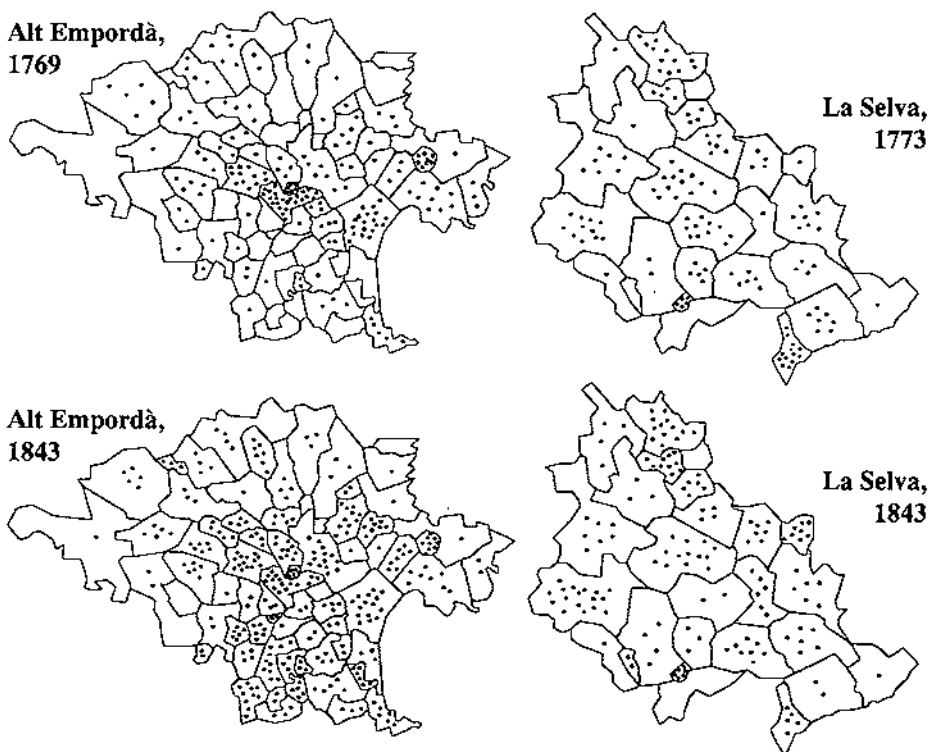
Per situar la representativitat de la mostra d'aquests dos períodes, podem exposar les dades relatives a la població de les dues comarques segons els censos de 1787 i 1857, acompanyades d'una estimació del nombre total de matrimonis, aplicant-hi una taxa de nupcialitat del 8 per mil (que és la que es desprèn les dades censals de 1860 per als Partits Judicials de Figueres i de Santa Coloma de Farners):

	Població 1787 matrimonis		Població 1857 matrimonis	
Alt Empordà:	48.617	389	73.465	588
La Selva	25.372	203	50.149	401

De fet, és possible que una anàlisi més profunda d'aquestes dades ens portés a qüestionar la fiabilitat del propi cens de Floridablanca, que sembla oferir unes dades especialment baixes a la comarca de la Selva. Però, en cap cas, i més si tenim en compte que les dades censals corresponen a períodes posteriors als estudiats, i per tant a períodes amb una població més alta, podem qüestionar la gran representativitat dels casos analitzats que, en el cas de l'Alt Empordà, superen la meitat dels matrimonis reals.

Una altra raó pot augmentar encara el grau de representativitat del conjunt de dades. Els casos analitzats reflecteixen, sense cap dubte, la majoria dels matrimonis que impliquen heretament (atès el caire del registre d'hipoteques) i per tant la major part de casaments d'hereus amb cabaleres. Però poden també ésser considerats representatius del total de matrimonis. És lícit de suposar que els dots matrimonis entre cabalers i cabaleres – molt poc representats en el registre– seguien, de fet, les pautes dels celebrats entre hereus i cabaleres, ja que les germanes d'una mateixa família eren dotades amb una mateixa quantitat en concepte de drets llegendaris, independentment de la condició d'hereu del marit¹³.

Una última qüestió sobre la representativitat l'aclareixen els mapes núm. 1 al 4 en els quals es troba ben dibuixada la diversitat municipal dels dots analitzats per als dos anys extrems i per a cada comarca. Ni Figueres, ni Santa Coloma de Farners, ni cap altre nucli urbà, poden distorsionar els resultats, els quals representen bé, per això mateix, el caràcter majoritàriament rural, que es manté al llarg del període estudiat, de la població de cada comarca.

13 En la formalització dels capítols de les pubilles, sovint es preveia que en cas del naixement d'un germà de la noia, si aquest arribava a l'edat de matrimoni, seria anul·lat l'heretament; aleshores l'ex-pubilla rebria en concepte de dot una quantitat monetària que sempre era superior a la quantitat que rebien les seves germanes cabaleres. Com diré en el seu moment, he prescindit de tots aquests casos.

LES DUES SÈRIES TREBALLADES: ELS DOTS DE LES NÚVIES I ELS DOTS PERCEBUTS PELS NUVIS TREBALLADORS I/O MENESTRALS

Els quadres de l'apèndix i els gràfics que acompanyen aquest apartat i que reflecteixen els resultats d'un primer contacte amb les fonts poden semblar excessivament ingenus al lector acostumat a veure el creixement econòmic representat mitjançant índexs de producció i de preus, i excessivament freds al lector interessat en les estratègies familiars i en les formes no quantificables de la vida quotidiana de les famílies pageses. Vull que un i altre lector entenguin que han estat confeccionats amb tècniques d'enquestador. És com si davant de la meua taula de l'arxiu haguessin passat centenars de nuvis acompanyats dels seus pares, disposats gairebé sempre a respondre a les meves preguntes. He de dir que els resultats poden sorprendre, però no són discutibles; són reals, certificats pels notaris.

Els gràfics només reflecteixen una part dels casos estudiats. Només he pogut classificar els capítols matrimonials en els quals el dot aportat per la dona podia ésser quantificat; per tant, no es troben representats els casos de les pubilles, o el de les vídues que aportaven també l'usdefruit dels béns del marit difunt. Els casos classificats varien entre el 74 % i el 85 % dels casos analitzats a l'Alt Empordà i entre el 79 % i el 86 % a la Selva.

He classificat els dots per a cada comarca, i per a cada any, en dues sèries diferenciades. La primera sèrie, representada gràficament en primer lloc, correspon als dots de les núvies. Vol revelar les possibilitats econòmiques de les famílies de cada comarca. Indica la distribució dels dots en percentatges sobre el total de casos considerats. En començar el període, la comarca de la Selva sembla que parteix d'una situació millor a la de l'Alt Empordà, pel que fa a la concentració de dots inferiors a les 101 lliures (un 45 % enfront d'un 59%), però la situació s'inverteix clarament en els anys posteriors (culminant el 1843, amb un 40% enfront d'un 19%). Recordem que els períodes extrems són els únics que es troben ben representats a la Selva. Resulta clar també que l'evolució més favorable és l'experimentada per la comarca de l'Alt Empordà, i aquest fet és significatiu tenint en compte l'alta representativitat dels casos empordanesos estudiats.

La Selva	1773	1806	1819	1843
< 101 lliures	45%	(32%)	(33%)	40%
< 201 lliures	72%	(55%)	(59%)	63%
Alt Empordà	1769	1806	1819	1843
< 101 lliures	59%	35%	20%	19%
< 201 lliures	77%	59%	44%	44%

La sèrie representada en segon lloc és la dels dots rebuts pels nuvis treballadors i/o menestrals de cada comarca. Vol reflectir l'evolució dels dots de les famílies que figuren en els contractes notariais com a famílies de treballadors, bracers, jornalers, i menestrals. La circumstància que de vegades no figurei l'ofici del pare de la núvia ha fet que en aquesta ocasió hagi confeccionat la sèrie a partir dels oficis dels nuvis. Cal dir que els nuvis treballadors majoritàriament es casaven amb filles de treballadors, però no sempre. Pel que fa als *menestrals* cal advertir que a la regió de Girona el nom no qualificava els artesans, sinó que passa en aquest període a designar antics *treballadors*, remarquant la seva condició de petits propietaris. Ens referirem a aquest fenomen més tard; ara només enunciem que, si bé les dades de 1769 i 1773 representen els dots rebuts pels

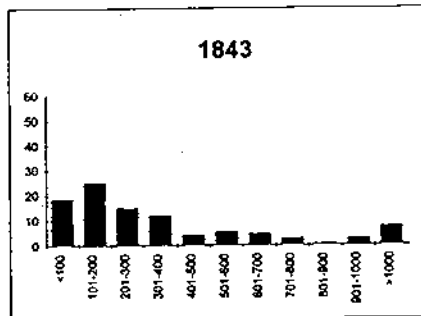
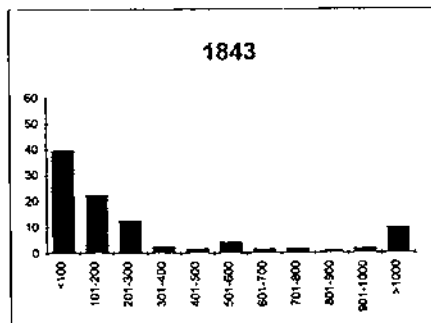
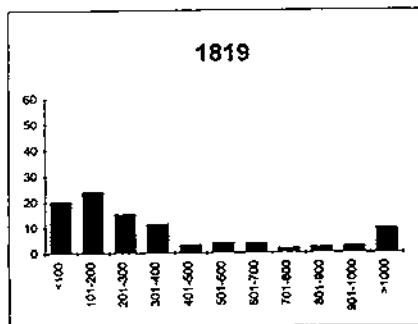
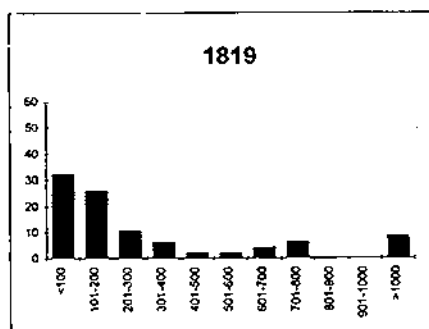
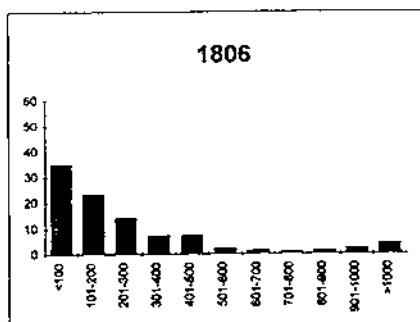
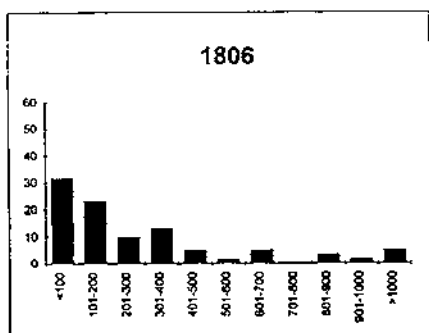
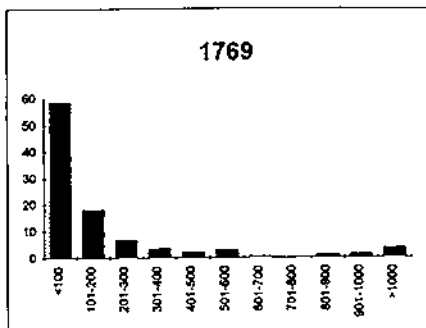
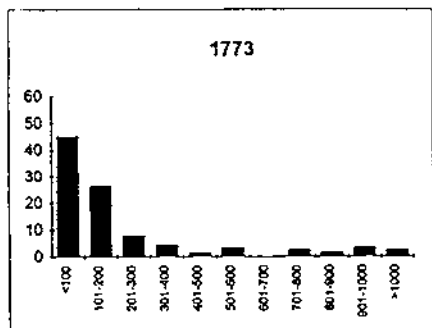
nuvis treballadors, bracers i jornalers¹⁴, per fer comparables aquestes dades amb les dades corresponents als anys posteriors ha calgut considerar també els dots rebuts pel nou grup dels menestrals.

Les dades d'aquesta segona sèrie de gràfics es troben també representades per percentatges. Podem repetir algunes de les consideracions que hem fet en contemplar la primera sèrie, sobretot si tenim en compte el conjunt dels dots inferiors a les 101 lliures. Però la consideració dels dots inferiors a les 51 lliures permet remarcar dues coses: 1) l'extraordinària reducció d'aquests dots (també a la Selva); 2) el fet que, des del principi, el nombre de treballadors que els rebien representava un percentatge més alt a la Selva que a l'Alt Empordà. Aquest fet és més rellevant si tenim en compte que el percentatge global de dots inferiors a les 51 lliures era, en el primer any analitzat, més alt a l'Alt Empordà (28%) que a la Selva (23%).

La Selva	1773	1806	1819	1843
< 51 lliures	51%	(10)%	(3)%	19%
< 101 lliures	64%	(43)%	(41)%	60%
< 201 lliures	95%	(66)%	(67)%	81%
Alt Empordà	1769	1806	1819	1843
< 51 lliures	45%	14%	5%	7%
< 101 lliures	72%	37%	18%	24%
< 201 lliures	91%	61%	52%	52%

14 Potser val la pena fer alguna referència als termes de "bracer" i "jornaler", tal com han aparegut en els documents analitzats. El 1773, els 40 casos selvatans estudiats corresponen, de fet a 7 bracers, 1 jornaler, 1 menestral, i 31 treballadors. La mitjana del dot rebut per bracer és de 96,57 lliures i la mitjana de dot rebut per treballador és de 80,74 lliures. L'únic dot d'un jornaler és de 300 lliures i l'únic dot d'un menestral és de 200 lliures. En els casos de 1806 a la Selva hi ha 11 bracers i 14 treballadors; el 1819, 8 bracers (amb un dot mitjà de 119,06 lliures) i 17 treballadors (amb un dot mitjà de 162,13 lliures); el 1843, el terme bracer pràcticament ha desaparegut ja que només hi ha un cas (amb un dot gens negligible de 250 lliures). Pel que fa a les dades de l'Alt Empordà, l'any 1769 hi ha 10 nuvis jornalers (amb un dot mitjà de 87,15 lliures) enfront de 48 nuvis treballadors (amb un dot mitjà de 102,62 lliures), però el terme jornaler no apareix en els anys posteriors.

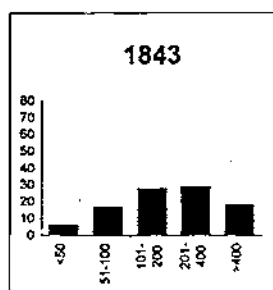
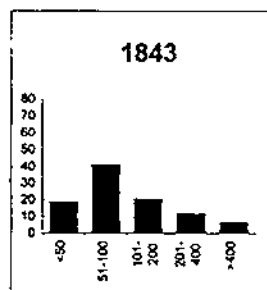
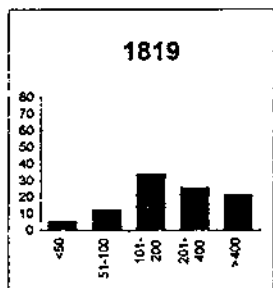
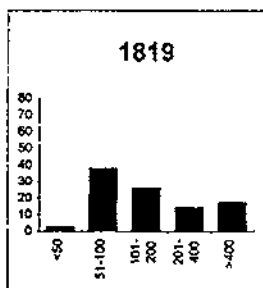
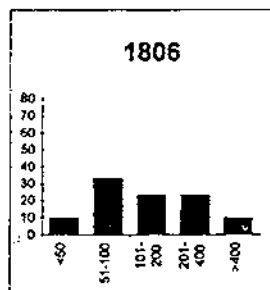
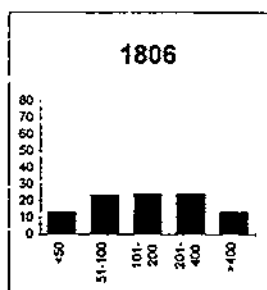
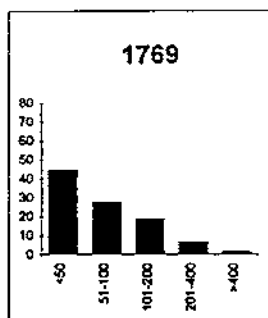
DOTS DE LES NÚVIES (en lliures i %)
LA SELVA **ALT EMPORDÀ**

**DOTS REBUTS PELS NUVIS TREBALLADORS I/O MENESTRALS
DE LES NÚVIES (en lliures i %)**

LA SELVA

ALT EMPORDÀ

DEFLACTACIÓ DE LES SÈRIES SEGONS LES CONJUNTURES DE PREUS I SALARIS

Fins ara hem presentat les dades en valors nominals. Però el període 1769-1843 coneugué conjuntures molt diferents del preu del blat i, encara que no en tenim gaires dades, del conjunt dels preus, s'imposa, penso, alguna mesura de deflactació. El gràfic núm. 3 reflecteix els resultats obtinguts de deflactar els valors de la primera sèrie pel preu de la quartera de blat al mercat de Girona. He tingut en compte la mitjana del preu del blat de l'any considerat i els 9 anys anteriors, ja que he partit de la idea que els dots revelen la capacitat d'estalvi de la família pagesa i que molt sovint les noies aportaven els guanys aconseguits, en concepte de soldades, en els anys anteriors.

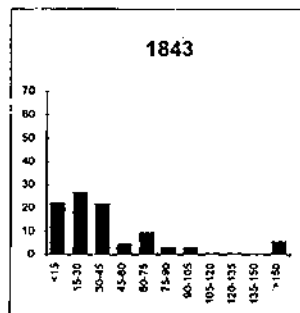
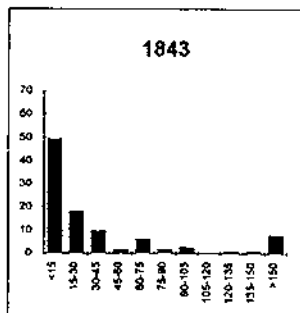
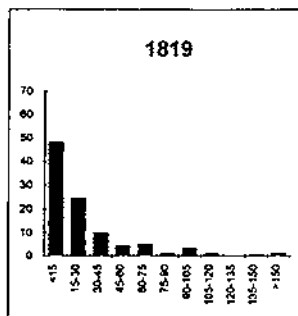
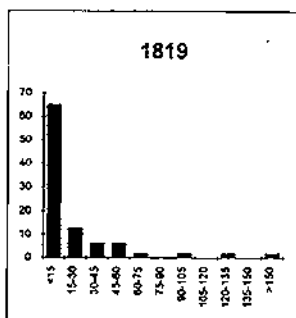
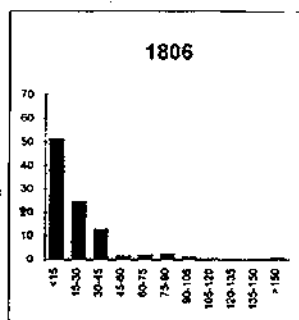
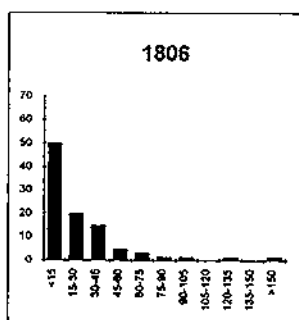
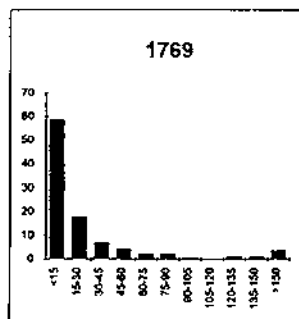
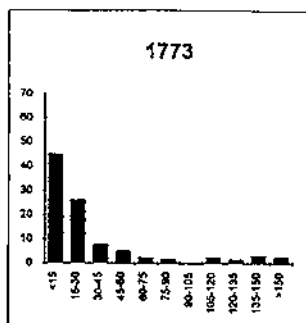
Any	Període	Preu quartera blat ¹⁵
1769	1760-1769	6,98 lliures
1773	1764-1773	7,03 lliures
1806	1797-1806	12,73 lliures
1819	1810-1819	16,19 lliures
1831	1822-1831	8,92 lliures
1843	1834-1843	9,54 lliures

Voldria remarcar dos aspectes que em semblen d'especial interès, i que es deriven de la comparació d'aquests gràfics amb els anteriors. Quan mirem les dades nominals és fàcil de remarcar la semblança que presenten (per a les dues sèries, però sobretot per a la comarca de l'Alt Empordà, d'altra banda la més ben representada) les dades relatives als anys 1819 i 1843. Semblaria que els canvis importants s'haurien produït abans de 1819. En canvi, quan mirem les dades deflactades, veiem que les majors similituds es donen entre 1769, 1806 i 1819, sobretot a l'Alt Empordà. Entre 1819 i 1843 tot ha canviat en aquesta comarca. Veiem així que en la conjuntura alcista el mercat de dots matrimonials s'havia adequat molt bé al preu de mercat del blat i que, en canvi, a partir de l'inici de la davallada dels preus, el simple fet que les famílies aconseguissin mantenir el nivell dels dots aconseguits en l'època anterior – i això és el no va passar a la Selva – significà automàticament l'augment del valor real –mesurat aquí en quarteres de blat– dels dots.

La Selva	1773	1806	1819	1843
< 15 quarteres	45%	(50%)	(65%)	50%
< 30 quarteres	72%	(70%)	(78%)	68%
Alt Empordà				
< 15 quarteres	59%	52%	48%	22%
< 30 quarteres	77%	76%	73%	49%

¹⁵ Les dades sobre els preus del blat han estat extretes de l'Arxiu de la Ciutat de Girona. III.1.1. La quartera de blat del mercat de Girona equivalia a 72,32 l.

DOTS DE LES NÚVIES (en quaterres de blat i %)
LA SELVA **ALT EMPORDÀ**

És evident, tanmateix, que la deflactació amb preus de blat pot ser vista com una mena de trampa, ja que suposa acceptar un paper unívoc d'aquest producte en el conjunt de les economies familiars. Era un paper impossible, ja que les relacions de les economies familiars amb el mercat de blat podien ser de caràcter múltiple. Per a la sèrie dels dots percebuts pels nuvis treballadors ens serà més útil com a signe deflactor el preu dels salaris, tenint en compte que els contractants dels capítols eren nuvis treballadors i/o menestrals, per als quals els jornals havien de significar una part, més o menys important, dels ingressos obtinguts. Les diverses notícies recollides permeten observar uns salaris més o menys estabilitzats al començament del període i en les seves últimes dècades. Hem renunciat, en canvi, a indicar un salari pels anys situats en els anys intermedis, ja que les notícies de què disposem revelen uns valors molt diversos¹⁶.

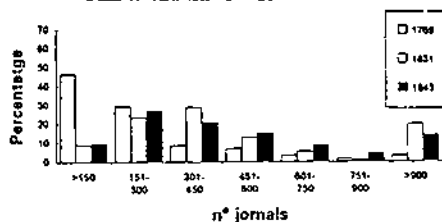
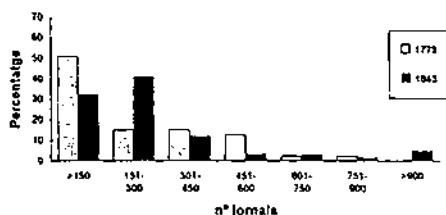
El gràfic núm. 4 reflecteix, de fet, els jornals de manobre necessaris per a aconseguir els dots de cada tram per als anys 1769, 1831 i 1843, a l'Alt Empordà, i per als anys 1773 i 1843 a la Selva. El gràfic compleix dues funcions. D'una part corrobora la impressió de la millora de la capacitat d'estalvi de les famílies de treballadors, en especial de les de l'Alt Empordà, però també del sector més "pobre" de les famílies selvata-nes. De l'altra, revela que no estem parlant d'una capacitat d'estalvi simbòlica, sinó de l'equivalent de mesos, i fins i tot d'anys, de treball assalariat del pare de família. Si ho mesuréssim en treball femení, el temps es multiplicaria. Ens convenç, doncs, que el canvi que estem percebent és important.

	La Selva		Alt Empordà		
	1773	1843	1769	1831	1843
< 150 jornals	51	33	47	9	10
< 300 jornals	66	74	76	32	37

DOTS REBUTS PELS NUVIS TREBALLADORS I/O MENESTRALS (equivalents en jornals)

LA SELVA

ALT EMPORDÀ

16 A partir de documentació notarial, disposem de més d'una cinquantena de notícies disperses sobre el jornal d'un manobre a la regió de Girona entre 1768 i 1790; totes coincideixen a assenyalar un jornal de 4 rals; un nombre semblant del mateix tipus de notícies ens fixen el salari del manobre en 6 rals a partir dels anys 20 del segle passat. Aquest salari també ens és confirmat per dades oficials de l'Ajuntament de Girona sobre els anys 1824-1830. És difícil establir la comparació amb altres tipus de salaris, però penso que el salari del manobre és prou indicatiu del treball d'un home adult. És possible, tanmateix, que d'altres salaris fossin més baixos. Sebastià Casanovas, el treballador de Palau-saverdera que escriví les seves memòries poc abans d'iniciar el nostre període, parlava de salaris de 3 rals. El 1851 l'enquesta sobre el crèdit rural de la província de Girona situava el jornal del treballador agrari gironí entre 4 i 4,5 rals. El gràfic, doncs, podria ésser considerat com la representació d'un nombre mínim de jornals.

COMENTARI ESPECÍFIC SOBRE EL PERÍODE 1819-1843. DAVALLADA DELS PREUS AGRARIS I MOVIMENT POSITIU DELS DOTS

Què succeeix entre 1819 i 1843? S'imposa una pregunta: què valorem com a "signe de creixement"? Si valorem –i cal admetre la possibilitat que aquesta fos la percepció dels contemporanis– com a "signe de conjuntura favorable" el manteniment del valor nominal dels dots, aquest només va ésser possible a l'Alt Empordà. Aleshores podem parlar d'"empobriment" a La Selva. Si valorem el creixement dels dots en termes reals (en quarteres de blat), ambdues comarques haurien millorat la seva situació entre 1819 i 1843, si bé el cas de l'Alt Empordà es revelaria espectacular.

Examinem, de primer, les dades nominals. Les famílies de l'Alt Empordà semblen entestades a no disminuir els seus dots. Atenent el caràcter voluntari dels pactes nupcials, només la hipòtesi d'una tossuderia suïcida podria fer compatible aquest manteniment dels dots amb un agreujament de les condicions econòmiques. Però no sembla que el grau d'endeutament per aquesta causa augmenti en aquestes dades. La necessitat d'afinar més l'anàlisi del període de davallada dels preus fa necessària, tanmateix, una nova exploració. En aquest cas, l'any escollit és el 1831. En el període 1819-1831 el preu del blat (tal com l'hem considerat) va baixar un 45%; en el període 1831-1843 el preu va augmentar un 7 %.

Les dades de 1831 requereixen una explicació. El buidatge dels llibres del registre només ens ha donat notícies de 259 matrimonis (5 menys que el 1819 i 71 menys que el 1843). Les raons d'aquest nombre relativament baix són explicables. El 1829 s'havien creat els nous oficis d'hipoteques de Castelló d'Empúries i de Torroella de Montgrí, que afectaven tots dos a pobles de l'Alt Empordà. A diferència de l'any 1843, on a cadascun d'aquests oficis hi haurà més de 100 capítols registrats, el 1831 no arribaven a la cinquantena. Més rica és la informació dels llibres de l'ofici de Figueres, l'única que fa realment comparables les dades de 1831 (185 capítols) amb les de 1843 (199 capítols). Aquestes dades (que figuren en el quadre amb un asterisc) confirmen la validesa dels resultats globals. Observem primer les dades nominals:

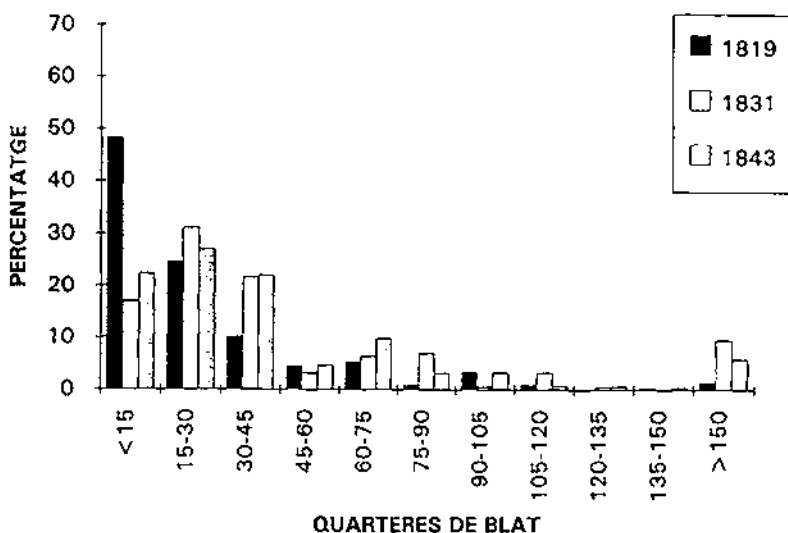
	1806	1819	1831	1843	1831*	1843*
< 101 lliures	35%	20%	16%	19%	13%	15%
< 201 lliures	59%	44%	41%	44%	38%	40%

Així, l'exploració de l'any 1831, per a l'Alt Empordà, revela que entre 1819 i 1831, en l'època en què la davallada de preus es va fer evident, els dots baixos no només es van mantenir nominalment, sinó que van tendir a augmentar. Aquestes dades ens fan pensar que en el període 1819-1831 alguns sectors es beneficiaren de la conjuntura de la baixa de preus, que els permeté no només de mantenir els dots sinó fins i tot d'augmentar-los¹⁷. No cal dir que la observació de les dades reals (representades en el gràfic núm.5) reafirma molt més aquesta impressió d'un canvi favorable entre 1819 i 1831:

17 El baix nombre de capítols enregistrats a l'ofici de Santa Coloma de Farners (creat el 1829) el 1831 ens ha impedit de fer el mateix càlcul per a la Selva. Si prenem els 49 capítols enregistrats el 1833 i els comparem amb els 58 casos de 1819, i els 141 de 1843 aquesta és la distribució -en tot cas, molt agosarada, però factible- que en resulta:

	1819	1833	1843
< 101 lliures	36%	33%	35%
< 201 lliures	53%	62%	59%

DOTS DE LES NÚVIES ALT EMPORDÀ

Potser cal recordar, tanmateix, tornant als valors nominals, les característiques del nostre treball. Les dades que estem analitzant no reflecteixen l'evolució lineal dels dots d'unes mateixes famílies, sinó l'evolució del *mercat matrimonial*. En el "mercat matrimonial" de cada any hi participen "dots vells" (dots que, en tractar-se de núvies que tenien germanes ja casades, havien estat fixats en anys anteriors) i "dots nous" (els dots de les "germanes grans" de cada família). Si volem seguir la tendència generacional —el que equivaldria a comparar els dots de les filles amb els dots de les mares— segurament seria més correcta la comparació dels dots de l'any 1831 amb els dots del 1806. Les diferències són encara més espectaculars. Els dots inferiors a 101 lliures haurien passat de representar un 35% del total a representar només un 16% (i els dots inferiors a les 51 lliures d'un 12% a un 6%). Si tenim en compte que els dots reflecteixen unes certes "expectatives" de futur, tot sembla indicar que a l'Alt Empordà el 1831, després d'11 anys de "d'avallada de preus agraris", les expectatives, per a la major part de la població rural, no cren pas gaire dolentes.

DOTS RICS I DOTIS POBRES. ANÀLISI DE LA DISTRIBUCIÓ DELS DOTIS PER QUINTILS

He dedicat una part del meu discurs introductor i a reivindicar la necessitat d'apropar-se al tema del creixement econòmic des de la perspectiva de la *distribució de la renda*. Tot i que és molt clar que no estem treballant sobre rendes de la població, podem distribuir per quintils les nostres dades. Per mesurar el volum de dots del quintil superior —únic tram no acotat— hem prescindit, per a cada període considerat, del 10% superior dels casos del tram (és a dir, hem eliminat el 2% superior del conjunt de la població. És evident que en considerar, per exemple, el dot de 16000 lliures que aporta la filla dels Puig de Vilaür i el de 12000 lliures dels Noguer de la Cellerà, haguessin canviat molt els resultats de 1843, però sabem que dots d'aquestes magnituds no es repetien cada any).

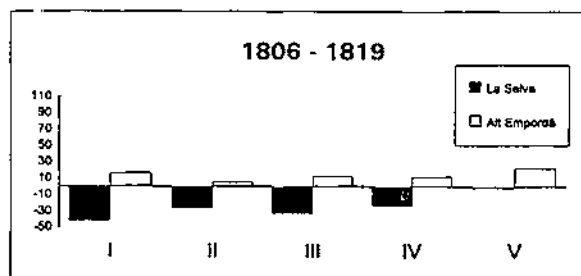
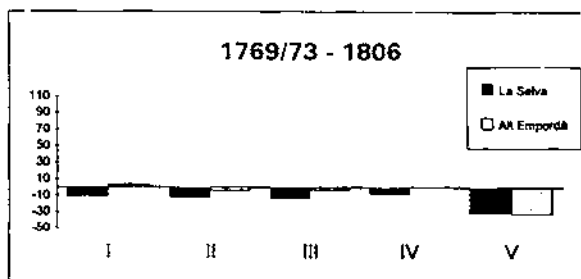
Percentatge de cada quintil sobre el valor total dels dots

	Alt Empordà		La Selva:	
	1769	1843	1773	1843
I	2,95 %	3,54 %	3,60 %	2,84%
II	6,36 %	7,99 %	6,33 %	5,59%
III	10,74 %	12,66 %	10,98 %	8,09%
IV	18,— %	21,90 %	19,42 %	17,—%
V	61,94 %	53,90%	60,— %	66,56%

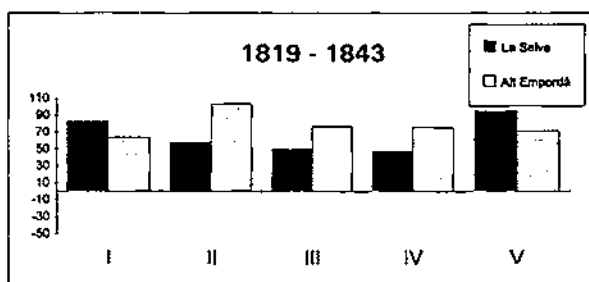
La comparació entre les dades de l'Alt Empordà i les de la Selva reflecteixen, de nou, una inversió de les tendències. A l'Alt Empordà els quatre trams inferiors –el 80% de la població– haurien tendit a millorar la seva situació i, en canvi, a la Selva només s'hauria produït un "enriquiment" –sempre en termes relatius– en el tram superior. He de confessar que a partir de l'anàlisi dels dots elevats jo havia arribat a la conclusió contrària, ja que les famílies riques de la Selva, a diferència de les empordaneses, semblaven quedar endarrerides en el conjunt de l'"elit" de la regió de Girona¹⁸.

El gràfic núm. 6 representa l'augment dels dots –expressats en quarteres– per als tres períodes per als quals disposem dades per a les dues comarques, i per a cada quintil. En aquest gràfic hom pot veure que el creixement dels dots afectà clarament tots els trams de l'Alt Empordà, amb una tendència que ja s'insinuava tímidament en el segon període –que inclouria la guerra del francès– però que es consolidaria definitivament en el període 1819-1843. Hom pot arribar a imaginar la necessitat d'augmentar els dots

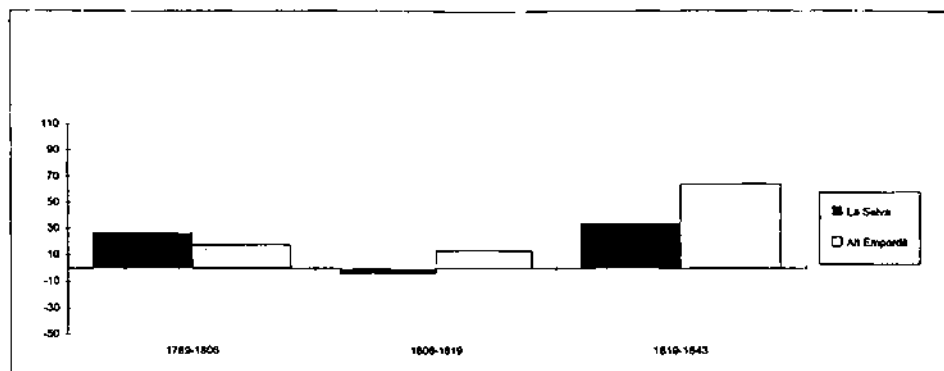
**CREIXEMENT DEL VALOR DELS DOTS PER QUINTILS
en quarteres de blat**

18 R. Congost, *Notes de Societat. (La Selva, 1768-1862)*, Santa Coloma de Farners, 1992, p.72.

CREIXEMENT DEL VALOR DELS DOTS REBUTS PER TREBALLADORS I MENESTRALS (en quarteres de blat)

sentida pels grups superiors com “un no voler veure’s atrapats” per famílies procedents d’estrats socials inferiors. Confesso que no em semblaria del tot desgavellada aquesta hipòtesi si es pogués confirmar que l’endeutament per l’impagament de dots hagués afectat molt més els grups superiors –i sabem que els afectà molt– que als grups inferiors, dels quals tenim, de fet, poques notícies. Pel que fa a les dades de la Selva, aquesta comarca que, com hem vist, partia d’una situació més favorable, només coneixeria una tendència global positiva en el període 1819-1843, període en el qual el quintil superior –que era l’únic que no havia disminuït en el període 1806-1819– augmentaria més que els altres.

Més interessant pot resultar encara comparar aquestes dades amb les del gràfic núm. 7, que intenta mesurar el creixement experimentat pels dots rebuts pels nuvis treballadors i/o menestrels. En el cas de la Selva, els dots haurien augmentat clarament en el període 1769-1806, quan la tendència del conjunt de la població havia estat negativa. En el període 1806-1819, el dot mitjà percebut pels treballadors hauria disminuït molt poc en comparació a la disminució global. Finalment, en el període 1819-1843 els dots percebuts pels treballadors i menestrels, malgrat augmentar, ho fan a un ritme inferior al del total de la mostra. Cal tenir en compte, un cop més, la dubtosa representativitat de les dades selvitanes de 1806 i 1819. En el cas de l’Alt Empordà, amb dades més fiables, els dots rebuts pels treballadors han augmentat per sobre de la mitjana del conjunt de la població en cada període considerat.

De fet, en ambdues comarques el creixement global (entre 1769-73 i 1843) dels dots percebuts pels treballadors ha estat més alt que no pas el del conjunt dels dots.

	Augment mitjana global		Augment mitjana dot treballador	
	Nominal	Real (q.blat)	Nominal	Real (q.blat)
La Selva	60%	18 %	120%	62%
Alt Empordà	121%	63 %	334%	219%

Les dades globals inclouen les dades dels dots de les famílies treballadores. Això vol dir que aquestes famílies han experimentat una evolució molt més favorable que la resta de la població. I si bé aquestes dades tornen a corroborar l'espectacularitat del cas empordanès, el cert és que no corroboren pas una imatge del tot negativa per al treballador selvatà.

LOCALITZACIÓ DELS DOTS MÉS POBRES (<15 quarteres de blat)

**Alt Empordà,
1769**

**La Selva,
1773**

**Alt Empordà,
1843**

**La Selva,
1843**

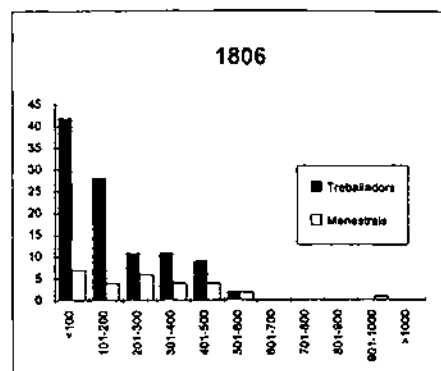
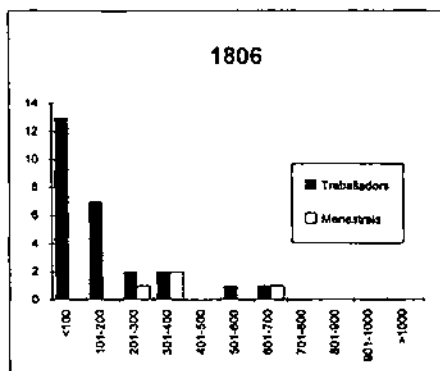
L'últim comentari d'aquest apartat fa referència a la geografia dels dots més pobres. Cal eliminar la idea de considerar que el moviment de dots analitzat pogués reflectir algun problema diferenciat de caràcter local. En els mapes 5 al 8 es pot veure que la localització dels dots més pobres no sembla que respongui a cap realitat geogràfica concreta.

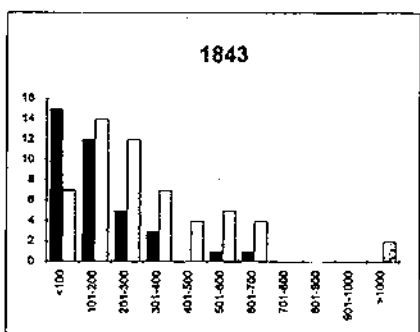
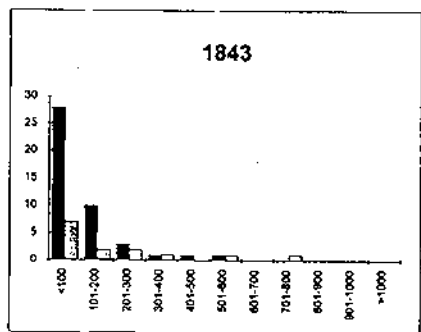
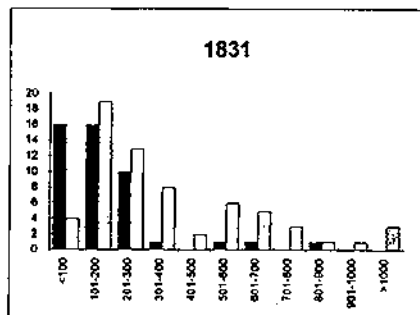
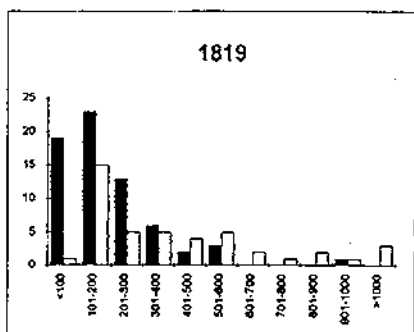
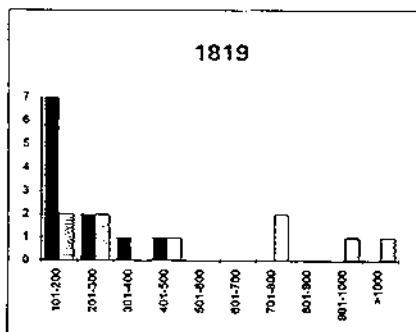
UN ALTRE SIGNE DE CREIXEMENT ECONÒMIC: L'EMERGÈNCIA DELS MENESTRALS

Però la millor prova que algunes famílies de treballadors estaven experimentant una millora real les seves condicions de vida, penso que es troba en l'aparició del terme *menestral* per a autodefinir-se. El tema dels menestrals és un tema que ultrapassa els límits d'aquest exercici. Caldrà, tanmateix, avançar algunes dades sobre aquest grup social. Ja hem dit que a la regió de Girona –i sembla que només a la regió de Girona– el nom de menestrals designa durant la major part del segle XIX el petit propietari. No és que abans la categoria *menestral* no fos utilitzada entre la gent del camp. El nom apareix en alguns cadastres de la primera meitat del segle XVIII, i sovint designa d'una manera genèrica els veïns “no pagesos” d'una parròquia, però la difusió del nom per designar un “ofici” individualitzat en els contractes notariais s'inicia molt al final del segle XVIII. L'aparició d'una etiqueta social és sempre interessant de ser estudiada. Observar la seva presència progressiva entre els capítols matrimonials em sembla especialment significatiu tenint en compte que –a diferència d'altres tipus d'escriptures– aquest contracte solia afectar individus d'estatus socials similars.

He de dir que quan vaig començar a interessar-me per aquest canvi de vocabulari estava disposada a admetre totes les hipòtesis possibles. Hi havia la possibilitat que el nom revelés el pagès empobrit, però la simple anàlisi de les dades dels oficis dels nuvis, amb una gran estabilitat –i fins i tot augment en el cas de la Selva– del nombre de *pagesos*, revela que el nom *menestral* substituïa bàsicament el dels treballadors. Partint d'aquesta realitat, que ja havia pogut deduir a partir de l'anàlisi del seguiment d'alguns casos concrets, encara ens podríem plantejar dues possibilitats: qui eren els que passaven a nomenar-se *menestrals*, uns treballadors que havien conegut una millora real de les seves condicions econòmiques, o uns treballadors que, malgrat viure en la mateixa “pobresa” material d'abans”, experimentaven un “estrany” procés de *conscienciació de classe*, que els portava a reivindicar –a l'era de la proletarització– la seva condició de

COMPARACIÓ DELS DOTS REBUTS PER TREBALLADORS I MENESTRALS LA SELVA ALT EMPORDÀ

“petits propietaris?”. Aquesta darrera hipòtesi -engrescadora, d'altra banda- era la que més encaixava amb la suposada crisi de la primera meitat del segle XIX. Examinem els nostres casos.

	Alt Empordà treballadors menestrals		La Selva treballadors menestrals	
1769	58	—	1773:	38
1806	103	28	1806:	26
1819	67	44	1819:	23
1831	46	65		11
1843 ¹⁹	37	55	1843:	44
				14

19 El baix nombre total de casos considerats el 1843 es deu al fet que en els capítols inscrits aquell any a Castelló d'Empúries i bona part dels inscrits a Torroella de Montgrí no constava l'ofici del nuvi.

Tot i que el 1773 apareix un menestral a la Selva —era el fill cabaler d'un pagès ric de Brunyola, de nom Il·luminat— és molt clar que la paraula acabarà tenint més èxit entre els empordanesos que entre els selvatans. A l'Alt Empordà, els anys 1831 i 1843 el nombre de menestrals ja supera clarament el nombre de treballadors. El 1843 la comarca de la Selva seria la que tindria menys menestrals —no només en relació amb l'Alt Empordà, sinó també en el conjunt de la regió de Girona. De fet, seria l'única de les quatre comarques en què el nombre de treballadors superaria el de menestrals. Però els gràfics revelen també que, en cadascun dels anys considerats, tant a l'Alt Empordà com a la Selva, els dots rebuts pels menestrals tendien a ser més alts que els dots rebuts pels treballadors. L'exercici ens confirma la hipòtesi que foren sobretot els treballadors més ben situats —és freqüent, en els primers casos, que els hereus "menestrals" tinguin germans "treballadors"— els que passaren a dir-se menestrals. Així, l'aparició, i posterior difusió, del nom de menestrals entre els treballadors ens reafirma en la idea d'una millora econòmica experimentada per aquest grup social. Tot i això, res no podia impedir —on eren les fronteres?— el fet que, ràpidament, alguns treballadors no gaire ben situats econòmicament també reivindicessin i utilitzessin aquesta etiqueta en els seus escrits.

COMENTARI FINAL

He volgut donar a aquest treball l'estructura d'un exercici. Seria poc coherent que les conclusions finals no s'hi avinguessin. Cal recordar-ne els objectius? He pretès observar alguns signes del *moviment de rendes* d'algunes àrees concretes. He defensat la utilització d'un indicador nou, gens habitual en els estudis d'història econòmica i social. Els resultats, sorprenents, demanen cautela. Penso en les objeccions que es podrien formular des de la demografia històrica. N'esmentarem dues. Una, la hipòtesi d'un canvi en el model matrimonial —no detectat pels demògrafs— que consistís en el retardament en l'edat de matrimoni, el qual permetria una major capacitat d'estalvi acumulant al llarg de més anys de solteria. Aquesta hipòtesi hauria d'ésser estudiada mitjançant altres fonts. Les úniques dades de què disposem, les del cens de Florida-blanca, indiquen que el 1787 l'edat mitjana de matrimoni se situaria al voltant dels 24 anys a les dues comarques; és difícil d'imaginar un augment significatiu d'aquesta mitjana en el context d'una certa facilitat d'accés a la terra. D'altra banda, la possibilitat i la pràctica habitual de pagar els dots en terminis força llargs resta transcendència a aquesta qüestió. L'altra hipòtesi, d'enunciat obligat, és la d'una manca significativa d'homes que hauria pogut augmentar la competència entre les dones —i impulsar, per tant, l'augment dels dots— en un mercat matrimonial restringit. Es fa difícil de defensar aquesta hipòtesi en una societat que no coneixia, en aquesta època, l'emigració.

Cal recordar el context de la regió de Girona. En part, els treballadors del camp gironí no necessitaven emigrar perquè se'ls oferia la terra pròpia. El gran nombre d'establiments emfiteùtics concedits —majoritàriament a treballadors i menestrals— durant aquests anys suggereix la idea d'una relativa facilitat d'accés a la terra, més encara si tenim en compte que el valor de les entrades exigides per aquests establiments tendí a ser cada vegada més reduït²⁰. Això no vol dir que la hipòtesi d'un encariment de la terra —ja hem dit

20 Aquesta tendència dels establiments a ser cada vegada més "arrendaments" és analitzada a R. Congost, *Els propietaris i els altres*, Vic, 1990. La proporció del cens (capitalitzat a un 3%) en relació a l'entrada canvià d'aquesta manera:

	terra camp	terra bosc	terra erma
1768-74	48,44%	48,33%	59,65%
1800-04	51,34%	81,—%	75,—%
1825-29	77,33%	85,—%	88,29%
1845-49	80,07%	86,96%	91,48%

que augmentava la renda de la terra— no hagi d'ésser contemplada com a possible element esperonador de l'augment de dots. Però la via de l'establiment emfiteutic permetia accedir a la terra —és a dir, al terreny per a la casa i l'hort— sense una acumulació prèvia de capital. El fenomen fou important a tota la regió de Girona. No deu pas ésser irrellevant, però, per al tema que ens ocupa, el fet que, en el període 1815-1862, l'Alt Empordà fos la comarca que conegués el major nombre d'establiments de la regió (un total de 7.615, és a dir, un nombre que devia girar a l'entorn de la meitat de les famílies del cens de 1857) i la Selva el menor (3.136 establiments, poc menys d'una tercera part de les famílies).

D'aquest haver sabut convertir els *proletaris* en *propietaris* (podem traduir, els *treballadors* en *menestrals*?) els hisendats en faran bandera en molts dels seus escrits des de mitjan segle XIX. Silencien alguns fets. No diuen, per exemple, que la renda que ells exigien en aquests contractes d'establiments no va deixar d'augmentar en el període de la davallada dels preus. Però la tesi d'uns camperols incapaços d'afrontar les adversitats del *temps* —i dels suposats amos del temps— no és tan evident com semblava. Almenys a la comarca de l'Alt Empordà.

Els resultats d'aquest exercici, malgrat la seva provisionalitat, reclamen, doncs, noves línies de reflexió. Intentem ordenar-les.

1. Tot i que no és el tema d'avui, no puc estar-me d'assenyalar que la hipòtesi que associava l'èxit de les posicions carlines a una situació econòmica difícil no ha estat pas desmentida. La Selva, la comarca més carlina de la regió de Girona, seria també la que hauria experimentat un *empobriment relatiu*. Però demano que també s'obri pas, en el futur, a la hipòtesi d'una especial bona predisposició a les idees liberals en aquelles comarques, com l'Alt Empordà, que haguessin conegut, a la mateixa època, un *enriquiment relatiu*. Potser algunes *utopies* de mitjan segle XIX no *eren* tan utòpiques.

Perquè la idea d'un *empobriment global* del conjunt dels camperols sí ha estat qüestionada. Fins i tot a la Selva és difícil de dir que el conjunt de la classe camperola s'ha empobrit en termes absoluts. Molt més a l'Alt Empordà, comarca, d'altra banda, on els tres productes agrícoles més importants, blat, vi, i oli, són els productes dels quals l'ensulsiada dels preus ha estat prou remarcada. La conversió dels treballadors en *menestrals* corrobora, tanmateix, aquesta visió positiva del període per a les classes populars.

2. L'estudi dels factors que van fer possible un *moviment positiu dels dots* d'un bon nombre dels treballadors gironins haurà de realitzar-se en un altre lloc. Aquest estudi, que haurà de tenir en compte qualsevol possibilitat —agrària i no agrària, masculina i femenina, lícita i no lícita, en terres pròpies i estranyes— d'increment dels ingressos de les economies familiars, requerirà la construcció de noves hipòtesis sobre el dinamisme del món rural de la primera meitat del segle XIX. Sempre havíem sabut d'un dinamisme agrícola extraordinari —fet més a base de projectes que no de realitats— a l'Alt Empordà del segle XIX, però tots pensàvem que s'havia iniciat a partir de la dècada dels anys quaranta, i que n'havien estat protagonistes uns propietaris especialment sensibles als problemes del camp. Havíem assumit sense problemes la versió d'aquests mateixos propietaris, tal com l'explicaven en els seus escrits i les seves reunions. És a partir d'aquests mateixos escrits, tanmateix, que podem avançar algunes noves hipòtesis de treball. Fages de Romà, per exemple, té un "aforisme" que recolza la hipòtesi d'una *revolució agrícola* prèvia:

Lo cultiu del Menestrál
Observéu-lo que bé ho val,
Si s' donés á l'heretat
Altre fóra el resultat".²¹

21 N. Fages de Romà, *Cartilla rural en aforismes catalans*, Ed. facsímil publicada per la Generalitat de Catalunya i la Diputació de Girona, 1985, p.30. La primera edició, a Figueres, correspon a l'any 1849.

És una llàstima que no sigui més explícit. Però el mateix compendi d'"aforismes rurals", publicat el 1849, conté algunes referències a la importància de la patata entre l'alimentació de les classes populars que apunten cap a una vella hipòtesi, la de l'extensió del conreu del tubercle a partir de la guerra del francès, que hauria de ser tinguda en compte en futures recerques sobre les condicions de vida de les classes treballadores.

És lògic que els hisendats de "La Granja" no parlessin de les patates, que no figuren en les clàusules dels seus contractes de masoveria, ni es preocupessin de referir-se al conreu realitzat pels menestrals. Ells eren propietaris de masos, i influenciats pel model anglès, centraven el seu discurs en la necessitat de combinar l'agricultura i la ramaderia. Però no hi ha dubte que també en això els menestrals s'havien avançat. El Marquès de Capmany havia remarcat la importància que els ingressos provinents de la cria de porcs i de l'engreix de les ovelles podia tenir per a les economies d'aquests menestrals²². Precisament la seva activitat pastoral —que molt sovint realitzaven els fills i les filles adolescents— preocuparà extraordinàriament els hisendats, que la titllaran de "ganaderia mal exercida"²³. És eloqüent el paràgraf que es troba inclòs en l'Informe que l'Associació de propietaris de Barcelona envia a la Reina el 1846 tot reclamant la creació d'una guàrdia rural.

"Es también comun en los pueblos rurales que haya los que suelen llamarse *menesterales*; es decir, individuos que dueños ó arrendatarios de alguna finca suelta, ni obtienen el nombre de propietario, que se reserva tan solo para los que poseen una propiedad suficiente para formar cortijo, manso, ó heredad, ni el de labradores, guardado unicamente para el colono de una hacienda, y dueño á veces, de los aperos y ganados que requiere su explotacion. Entre aquellos *menesterales* los hay funestísimos á la propiedad ajena, pues su codicia los lleva á tener mas ganado del que pueden alimentar con las tierras que cultivan, y entonces, so pretexto de llevarle á pastar en los caminos y zanjas, en que pretenden no causar ningun daño, es la propiedad del que no tiene Guarda-tierras la que realmente suministra el pasto que buscan las bestias hambrientas"²⁴.

És curiosa la tergiversació lingüística dels propietaris que posa l'èmfasi en el caràcter necessitat del menestral. També el tractament semàntic dels mots pot evidenciar posicions enfrontades de classe. El menyspreu amb què els propietaris parlen dels *menesterals* contrasta amb l'orgull de *classe mitjana* que semblen ostentar els socis fundadors del Casino Menestral de Figueres el 1856.

3. El tema que estic plantejant, el d'una mena de *revolució agrícola* protagonitzada per treballadors, i silenciada pels contemporanis lletrats i pels historiadors, no té només un interès local. És més que sospitosa la freqüència amb la qual els historiadors de diferents contrades hem imputat un creixement agrari *iniciat* i protagonitzat per les classes treballadores a les *iniciatives* dels grans propietaris. Segurament els estudis que han tingut més influència han estat els de la revolució anglesa. Allen ha criticat durament el "fonamentalisme agrari" que ha condicionat durant temps els estudis d'història agrària anglesa²⁵. És possible que la historiografia agrària espanyola també hagi participat d'unes creences semblants. Però no haurem après res, no avançarem, si després dels estudis d'Allen —i dels nostres propis— ens limitem a canviar el model de desenvolupament històric i no canviem la nostra manera d'analitzar el creixement econòmic.

22 R. de Sabater, *El cultivo alterno. Práctica de Gerona*, "Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro" (1853) pp.247-248.

23 J. Ferrer, *Abusos en la cría de ganados*, "La Granja" (1850), pp.61-66.

24 *Exposición de la Asociación de Propietarios de la Provincia de Barcelona*, "El Bien del País", (1846), pp.110-112, 126-127.

25 En aquests moments hi ha un intens debat a Anglaterra sobre la revolució agrícola d'aquest país. En aquest debat les posicions d'Allen, defensant una revolució dels "pagesos" (*yeomen*) que hauria precedit la dels senyors (*landlords*) han jugat un paper molt important. Poden ser consultades en el seu últim treball, R. C. Allen, *Enclosure and the Yeoman*, Oxford, 1992. La denúncia del "fonamentalisme agrari", que ja havia estat formulada en treballs anteriors, es troba recollida en el capítol introductori del llibre.

CASOS ANALITZATS

Sèrie I.
DOTS DE LES NÚVIES
(en lliures)

	Nombre de casos				Percentatges				
	1773	1806	1819	1843	1773	1806	1819	1831	1843
La Selva	1773	1806	1819	1843	1773	1806	1819	1831	1843
< 100	51	19	15	44	45	32	33	40	40
101- 200	30	14	12	25	27	23	26	23	23
201- 300	9	6	5	14	8	10	11	13	13
301- 400	5	8	3	3	4	13	7	03	03
401- 500	2	3	1	2	2	5	2	02	02
501- 600	4	1	1	5	4	2	2	05	05
601- 700	0	3	2	2					
701- 800	3	0	3	2					
801- 900	2	2	0	1					
901-1000	4	1	0	2					
>1000	3	3	4	11					
Casos	113	60	46	111					

	Nombre de casos				
	1769	1806	1819	1831	1843
Alt Empordà	1769	1806	1819	1831	1843
<100	94	76	42	30	52
101- 200	29	51	50	48	70
201- 300	11	31	32	32	42
301- 400	6	16	24	22	34
401- 500	4	16	7	5	12
501- 600	5	5	9	11	15
601- 700	1	3	8	9	13
701- 800	0	2	4	6	8
801- 900	2	3	5	1	2
901-1000	2	5	6	4	8
>1000	6	9	20	21	21
Casos	160	217	207	189	277

Sèrie II.
DOTS REBUTS PELS NUVIS TREBALLADORS I MENESTRALS

La Selva	1773	1806	1819	1843
<100	25	13	14	35
101- 200	12	7	9	12
201- 300	2	3	4	5
201- 400	0	4	1	2
401- 500	0	0	2	1
501- 600	0	1	0	2
601- 700	0	2	0	0
701- 800	0	0	2	1
801- 900	0	0	0	0
901-1000	0	0	1	0
>1000	0	0	1	0
Casos	39	30	34	58

Alt Empordà	1769	1806	1819	1831	1843
<100	42	49	20	20	22
101- 200	11	32	38	35	26
201- 300	3	17	18	23	17
301- 400	1	15	11	9	10
401- 500	0	13	6	2	4
501- 600	0	4	8	7	6
601- 700	1	0	2	6	5
701- 800	0	0	1	3	0
801- 900	0	0	2	2	0
901-1000	0	1	2	1	0
>1000	0	0	3	3	2
Casos	58	131	111	111	92